

NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK QARASHLAR

Boynazarova Nilufar Tilovmurot qizi

Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi
boynazarovanilufar71@gmail.com
+998991789735

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqiy madaniyat, nutq madaniyatini shakllantirish borasida olimlarning pedagogik qarashlari tahlil etilgan bo'lib, nutq madaniyatini shakllantirishning zamonaviy usul va yechimlari ko'rib chiqilgan. **Kalit so'zlar:** nutq madaniyati, pedagog, fikr, ilmiy asos, o'quvchi.

Аннотация: В статье анализируются педагогические взгляды учёных на формирование культуры речи, речевой культуры, рассматриваются современные методы и решения по формированию культуры речи.

Ключевые слова: культура речи, педагог, мнение, научная основа, ученик.

Abstract: This article analyzes the pedagogical views of scientists on the formation of speech culture, speech culture, and considers modern methods and solutions for the formation of speech culture.

Keywords: speech culture, pedagogue, opinion, scientific basis, student.

Nutq madaniyatini shakllantirish nutqning ta'sirchanligi, uning sofligi, aniqligi bilan belgilanadi. Nutq madaniyati adabiy til me'yorlariga amal qiliniadigan til hodisasi hisoblanadi. Nutqiy madaniyat borasida olimlar bir qancha muhokamalar olib borishgan. Nutq madaniyati deb yuritilayotgan hodisa til hodisasi hisoblanib, ammo mavjud til faktlari, ilmiy-amaliy tasavvurlar, aniq nutqiy jarayon ko'rinishlari va talablari bilan aloqadordir.

Mavjud hodisalarning nomi, nutq jarayonida ifodalanadigan madaniy nutq namunasi, kishilar ongida shakllangan nutq me'yorlari haqidagi tasavvurlar, shuningdek, tilshunoslikning ilmiy tadqiqot sohasi sifatida qaraladi. U ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiyoti, fan-texnika yutuqlari, madaniy va adabiy hayot bilan bevosita bog'liq holda rivojlanadi.

Jamiyat a'zolarining umumiy madaniy saviyasi oshgani sayin, ularning nutqi ham sayqallashib, adabiy til me'yorlari asosida takomillashadi. Nutq madaniyatining yuksalishida adabiyot, san'at, radio, televideniye va matbuot muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, izohli, imlo, talaffuz va o'quv lug'atlar adabiy tilni me'yorlashtirishda va nutq madaniyati nazariyasini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Madaniyat tushunchasi keng ma'noga ega bo'lib, u insonning aloqa madaniyati va nutq xulq-atvori madaniyatini ham o'z ichiga oladi. Bunday madaniyatga ega bo'lish uchun nutq odobi va axloq qoidalarining mohiyatini anglash zarurdir.

O'zbek adabiy tilining nutq madaniyati qadimdan shakllangan. XV asrdayoq bu borada aniq me'yorlar mavjud bo'lgan. Alisher Navoiy o'z ijodi va faoliyati orqali nutq madaniyatini yangi bosqichga olib chiqqan. Shuningdek, Bobur, Muhammad Solih, Gulxaniy, Nodira, Ogahiy, Furqat, Muqimiy kabi adiblar asarlarida ham o'z davri nutq madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari yaqqol ifodalangan.

Professor E. Begmatov ta'kidlaganidek, "Nutq madaniyati, aslida, adabiy til bilan chambarchas bog'liq hodisadir. Uning asoslari, talablari va mezonlari aynan adabiy til me'yorlari bilan belgilanadi".

Madaniyatning keng tushunchasi, shubhasiz, aloqa madaniyati, nutq xulq-atvori madaniyati deb nomlanadigan narsani o'z ichiga oladi. Unga egalik qilish uchun nutq odob axloqining mohiyatini tushunish muhimdir. XV asrdayoq o'zbek adabiy tilining nutq madaniyati va uning o'ziga xos me'yorlari bo'lgan. Alisher Navoiy o'zining butun hayotiy va ijodiy faoliyati bilan o'z davri nutq madaniyatiga, nutq odobiga mislsiz hissa qo'shgan bo'lsa, keyingi davrda yashagan Bobur, Muhammad Solih, Gulxaniy, Nodira, Ogahiy, Furqat, Muqimiy va boshqa shoirlarning asarlari tilida ham o'sha davr tili va nutq madaniyati ma'lum darajada aks etgan. Nutqiy madaniyat haqida professor E. Begmatov quyidagicha ta'rif bergan: "Nutq madaniyati, chinakam ma'noda adabiy til bilan bog'liq hodisadir. Uning paydo bolishi, insoniy asosi, talab va mezonlari adabiy til va uning mezonlari bilan bog'liqdir. Notiqlik san'ati uchun bular asosiy belgilar emas. Notiqlar orasida adabiy til talablariga to'la amal qilmaydiganlar, ma'lum lahja yoki shevada ham chinakam notiqlik san'atini namoyish qiluvchilar uchraydi. So'zga chechanlik, notiqlik til materialining xarakteriga qarab emas, nutqning ta'sirchanligiga, nutqiy san'atga qarab belgilanadi". Nutq madaniyati nutqning aniqligi, nutqning to'g'riligi, nutqning izchilligi, nutqning ekspressivligi, nutqning boyligi, nutqning sofligi bilan xarakterlanadi. Nutq madaniyatidagi bosh masala, aytib o'tilganiday, tildan maqsadga muvofiq foydalanishdir, demak, tilni qo'llashning real ijtimoiy jarayonlarini tahlil qilish bu sohaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu o'rinda nutq madaniyatining sotsiologiya bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqadorligi aniq ko'rinadi. R.A.Budagov shunday yozadi: "Til madaniya-ti — bu nafaqat filologik, balki sotsiologik muammo hamdir: u bugungi dunyodagi kommunikatsiyaning benihoya xilma-xil ko'rinishlari bilan bevosita yoki bilvosita bog'likdir". Tilning ijtimoiy mohiyati, uning jamiyat hayotidagi o'rni, inson nutqiy faoliyatining o'ziga xosliklarini o'rgangan ba'zi tadqiqotchilar bu muammolar sotsiologiyaga daxldor degan fikrga ham kelganlar. Masalan, ingliz olimi B.Malinovskiy o'zining "Zamonaviy

lingvistika dilemmasi” nomli dasturiy maqolasida “til inson axloqining shakllaridan biri, ehtimolki, eng muhimidir” degan tezisni ilgari suradi va uningcha, nutqiy faoliyat bo'yicha barcha tadqiqotlar sotsiologiyani ko'zda tutishi lozim, lingvistika esa umumiy madaniyat nazariyasining qismi bo'lib qolishi kerak. O'qituvchining asosiy quroli bu uning nutqidir. Bilishimizcha, yosh o'qituvchilarning nutqida madaniylik jihatdan ancha-muncha nuqsonlar ko'zga tashlanadi. Xar qanday ta'limning asosiy shakli bu darsdir. Shuning uchun pedagog-psixologlarning nutqi xam alohida yetakchi o'rinni egallaydi.

Dars jarayonida turli metodlar qo'llash, o'qituvchi nutqining jarangdorligi ham tildan ustalik bilan foydalana olish bu uning mahorati hisoblanadi. O'qituvchining ovozi, talaffuzi, diktsiyasi, umuman, tirik nutqi hamisha o'quvchilar, ayniqsa, kichik sinflardagi o'quvchilar uchun o'ziga xos etalon, namuna vazifasini bajaradi. O'qituvchining tirik nutqidagi, kattadir, kichikdir, har qanday nuqson o'quvchi nazaridan chetda qolmaydi, darhol uning diqqatini tortadi. Bunday nuqson o'qituvchi nutqida muptazam kuzatilsa, o'quvchi o'qituvchidan nohaq bo'lsa-da, ranjigan hollarida mazkur nuqson asosida uni sirdan kalaka, mazax qilishgacha borishi mumkin. Masalan, o'quvchilar o'zaro ana shunday o'qituvchi haqida gaplashganda, uni mazkur nuqsonli ovoz, talaffuz yoki diktsiya bilan eslashadiki, bu umumiy tarbiya jarayoni uchun ham ijobiy holat emas, albatta. . O'qituvchining o'quvchilarga bo'lgan muhabbati u pedagogik faoliyat sohasiga kelgan tayyor tuyg'u emas . Bu hushyor mashaqqatli va hayajonli ish . Bu nafaqat “texnologik ko'nikmalar “ ni egallash emas balki o'z shaxsiyatini rivojlantirish usuli . Pedagogik muloqot - o'qituvchining o'quvchilar bilan sinfda va undan tashqarida qulay psixologik muhit yaratishga qaratilgan professional muloqoti. Noto'g'ri pedagogik muloqot qo'rquv , noaniqlik , e'tibor , xotira ishlashining zaiflashishi , nutq dinamikasining buzilishi va natijada maktab o'quvchilarining stereotipik bayonotlarining paydo bo'lishiga olib keladi , chunki ularda mustaqil fikrlash istagi va qobiliyati pasayadi . Pedagog nutqining to'g'rilik , aniqlik , moslik , leksik boylik , ifodalilik va tozalik kabi kommunikativ sifatleri o'qituvchi nutqining madaniyatini belgilaydi . Maqsadga muvofiq pedagogik nutq o'zining mantiqiyliigi , ishonchliligi , kuzatuvchanligi bilan xarakterlanadi .Pedagog nutqining o'ziga xosligi bilim , bilimni o'quvchilar tomonidan qabul qilinishi va esda qolishi o'rtasida to'g'ridan - to'g'ri aloqa mavjud. O'zbek tilshunos olimlaridan R.Qo'ng'urov, E.Begmatov hamda Y.Tojiyevlar nutq madaniyati deb yuritilayotgan hodisaning tilning o'ziga xos jihatlari bilan aloqadorligidan kelib chiqib, uni til hodisasining nomini, aniq nutqiy ko'rinishining nomi, madaniy nutq haqida kishilar ongidagi aniq me'yoriy tasavvurlar nomi, tilshunoslikning o'rganish obykti, ilmiy muammoning nomi, nutq madaniyati muammosi bilan shug'ullanadigan tilshunoslik sohasining nomi sifatida talqin etadilar. Nutqiy etiketni yosh avlodlar ongida shakllantirish jarayonida oila, jamiyat hamda ta'lim maskanlari sezilarli hamda e'tiborga molik ahamiyatga ega. Dastlabki nutqiy ko'nikma hosil etuvchi joy bu so'zsiz oiladir. Oilada kurtak otgan ilk tarbiya

va nutqiy odob ko'nikmalari o'zining nishonalarini keyinchalik jamiyat va ta'lim maskanlarida namoyon etadi. Shunday ekan, avvalo, oila davrasida yoshlarga ilk nutq odoblarini o'rgatib borish lozim. Keyingi bosqichlarda yoshlarning nutqiy odobi ustoz va murabbiylar tomonidan tartibga solinadi, ya'ni adabiy til me'yorlari, adabiy til hamda shevalar, ular o'rtasidagi farqlar, badiiy adabiyot bilan tanishuv jarayonlari yuz beradi. Ta'lim jarayoni bilan birgalikda turli tadbirlar hamda badiiy kechalarni tashkillash o'quvchilarda nutqiy etiket, notiqlikni egallash uchun yanada samarali yordam beradi. O'z vaqtida ko'nikmaga aylangan nutqiy madaniyat, tarbiya odobi yosh avlodlarning kelgusidagi kasbiy jarayonlarida muvaffaqiyatga uchrashida ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Kasbiy-pedagogik muloqotning vazifasi — texnologiyani o'zlashtirish bo'lib, unda o'qituvchi iliq munosabatlarni qo'llay oladi, natijadapedagog shaxsi namoyon bo'ladi. Darsda tashabbusni qo'lga olish usullari quyidagilardan iborat: - sinf bilan aloqani yo'lga qo'yishda zudlik bilan harakat qilish, sinfning ijtimoiy-psixologik yakdilligini, «biz» hissini shakllantirish; vaziyatga qarab bolalar bilan muloqot usullarini qo'llash; butun sinf jamoasi bilan yaxlit aloqani tashkillashtirish; latofat, samimiylik, sofdillikni o'zida shakllantira olish, darsda namoyon qila taqiqlangan pedagogik talablarni kamaytirish, vaziyatga qarab ish tutish; mimika (yuz ifodasi), pantomimika (harakatlar), ko'z bilan ta'sir qilish (noverbal muloqot) ni faol qo'llash; o'zaro bir-birini tushunishni his qilish. O'qituvchi nutqi adabiy talaffuz me'yorlariga amal qilishda o'quvchiga namuna bo'lishi lozim. Yozma matndagi so'zlarni harflarga ko'ra aynan o'qish ham adabiy talaffuz me'yorlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni. – Toshkent: Prezident.uz, 2020. – 25 b.
2. G'ulomov S. *Pedagogik texnologiyalar asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 212 b.
3. To'xtayeva M. *Ona tili o'qitish metodikasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 185 b.
4. Qosimova K., Rasulova M. *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va interfaol metodlar*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2018. – 164 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. *Umumta'lim maktablarida ona tili fani bo'yicha o'quv dasturi*. – Toshkent, 2022. – 48 b.
7. Мухтарова, Л. А. (2018). Развитие творческого мышления у школьников начальных классов. Гуманитарный трактат, (24), 9-10.
8. Kulmuminov, U., & Mukhtarova, L. (2023). POSSIBILITIES OF CREATIVE THINKING AND ITS MANIFESTATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Open Access Repository, 4(02), 81-84.

9. Lobar Mukhtarova, & Shahnoza Isakova. (2023). METHODOLOGY OF SPEECH DEVELOPMENT OF VISUALLY IMPAIRED STUDENTS. Academia Repository, 4(10), 360-371. Retrieved from
10. Mukhtarova Lobar Abdimannabovna, & Saidakhmatova Nafisa Soatmurod kizi. (2023). DEVELOPMENT OF READING UNDERSTANDING SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. Academia Science Repository, 4(04), 18–22. Retrieved from
11. Daminova Dilbar Melimurodovna, & Mukhtarova Lobar Abdimannabovna. (2023). PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES OF FORMING MATHEMATICAL LITERACY SKILLS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS. Open Access Repository, 4(3), 971–976.
12. Erkin Babamuratov, Dzhuraeva Ulmashon, & Zhovliev Zhurabek. (2023). METHODS OF IDEOLOGICAL WORK FOR YOUTH WITH IDEOLOGICAL DEPRESSION. World Bulletin of Social Sciences, 27, 136-143.
13. Jorabek Jovliev. (2023). EDUCATION OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN THE SPIRIT OF NATIONAL AND GENERAL HUMAN VALUESTECHNOLOGY. Open Access Repository, 10(10), 51–55.
14. Erdanova Zamira Olimovna 2023/10/8 CONDITIONS OF USING AL-HAKIM AL-TIRMIZI'S PEDAGOGICAL VIEWS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM Academia Repository 4,
15. Erdanova Zamira Olimovna 2023/10/8 THE CONTENT AND ESSENCE OF USING AL HAKIM AL-TIRMIZI'S PEDAGOGICAL VIEWS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM World Bulletin of Social Sciences 27, 18-22 16. Erdanova Zamira 2023/5/30 AL-HAKIM AT-TERMIZIY QARASHLARIDAN OLIY TA'LIMDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI Journal of Universal Science Research 1, 5, 1466-1471
17. Nilufar BOYNAZAROVA. (2023). NATURE AND HUMAN HARMONY IN PERSONAL MORAL DEVELOPMENT. World Bulletin of Social Sciences, 27, 6-9. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3219>
18. Social Nilufar Boynazarova. (2023). ISSUES OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF PRIMARY CLASS STUDENTS. World Bulletin of Sciences, 27, 10-12. <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/3220>
19. Retrieved from .Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. Open Access Repository, 9(10), 99–102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>
20. Boynazarova.N. (2023). BOSHLANG'ICH SINFLARDA BUGUNGI KUNDA MATEMATIK SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH. Interpretation and Researches, 2(1). Извлечено от <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/960>